

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΩΣ ΜΕΤΑΓΛΩΣΣΑ (Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΤΗΣ
ΑΛΒΑΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ ΤΟΥ Κ.
ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΙΔΗ)

Δώρας Κ. Κυριαζής

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Abstract

The importance of the Greek language in the Balkans does not only lie in its use as a *lingua franca* in trade and culture for century upon century – it also contributed an abundance of loanwords to the Balkan languages and served as the mould for many loan translations based on Greek models. Where the Albanian language is concerned, Greek is also employed as a metalanguage in some of the basic codifying works published during the Albanian National Renaissance. In this article we are endeavouring to examine the use of Greek as a metalanguage in *Γραμματική της Αλβανικής Γλώσσας* (1882) and particularly in *Λεξικό της Αλβανικής Γλώσσας* (1904), which are the fruit of the labours of Konstantinos Christoforidis (Albanian: Konstandin Kristoforidhi).

Keywords

the Greek language in the Balkan, Greek as a metalanguage

Ο σημαντικός ρόλος της ελληνικής στα Βαλκάνια¹ δεν περιορίζεται μόνο στο γεγονός ότι υπήρξε επί σειρά αιώνων *lingua communis* εμπορίου και πολιτισμού, αλλά και γιατί τροφοδότησε τις βαλκανικές γλώσσες με πληθώρα δάνειων λέξεων² και χρησίμευσε ως πρότυπο σχηματισμού πολλών μεταφραστικών δανείων με βάση ελληνικά μοντέλα³.

Προκειμένου για την αλβανική, η ελληνική εμφανίζεται και ως γλώσσα ερμηνεύματος, δηλαδή ως μεταγλώσσα⁴, σε μερικά από τα βασικά κωδικοποιητικά έργα της που εκδόθηκαν κατά την περίοδο της Αλβανικής Εθνικής Αναγέννησης.

Με το άρθρο μας αυτό επιχειρούμε να εξετάσουμε τη μεταγλωσσική λειτουργία της ελληνικής στη *Γραμματική της Αλβανικής Γλώσσας* (1882)⁵ και κυρίως στο *Λεξικό της Αλβανικής Γλώσσας* (1904)⁶, που φέρουν και τα δύο την υπογραφή του Κωνσταντίνου Χριστοφορίδου, «του λογιωτάτου των τέκνων» του αλβανικού λαού, που «μαθών τα ελληνικά γράμματα εν Ιωαννίνοις και περιελθών διάφορους ξένας χώρας, όπου εφορίσθη ικανήν εμπειρίαν και μάθησιν ξένων μάλιστα γλωσσών, ετιμάτο και ανεγνωρίζετο υπό των συμπατριωτών αυτού ως ο δοκιμώτατος επιστήμων και ερευνητής της μητρικής αυτώ γλώσσας, εις ην μετέφρασε την Καινήν Διαθήκην και εξέδωκε ζων διάφορα συγγράμματα»⁷. Γεννήθηκε στο Ελμπασάν στα 1827 και πέθανε το 1895 στη γενέτειρά του, όπου οι συμπολίτες τον αποκαλούσαν τιμητικά *qir Kostandini* (ο κυρ-Κωνσταντίνος)⁸. Υπήρξε δάσκαλος αλβανικής του υποπρόξενου της Αυστρο-Ουγγαρίας στα Γιάννενα Johann Georg von Hahn, αλλά και συνοδός και βοηθός του στα ταξίδια για συλλογή υλικού από διάφορα μέρη της Αλβανίας, βάσει του οποίου συντάχθηκε το τρίτομο έργο *Albanesische Studien* (Jena 1854) – σημείο αναφοράς στις αλβανολογικές μελέτες⁹.

Η Γραμματική εκδόθηκε το 1882 και συνεπώς μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Χριστοφορίδης την ετοίμασε προς τα τέλη της δεκαετίας του 1870. Γύρω στα 1890 πρέπει να είχε

ολοκληρωθεί και το Λεξικό, το οποίο όμως άργησε να δει το φως της δημοσιότητας¹⁰. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο Λεξικό γίνονται σχετικά συχνά παραπομπές στη Γραμματική, ειδικά όταν πρόκειται για γραμματικές λέξεις.

Ο τίτλος της Γραμματικής δεν ανταποκρίνεται πλήρως στο περιεχόμενό της, αφού συχνότατα δίνονται πληροφορίες και για την γκέγκικη διάλεκτο της αλβανικής¹¹. Σε ό,τι αφορά το είδος της ελληνικής που χρησιμοποιείται, μπορούμε να πούμε ότι πρόκειται για την απλή καθαρεύουσα της εποχής, ενώ σε επίπεδο ορολογίας ακολουθεί τη γραμματική παράδοση της ελληνικής εισάγοντας, όπου και όταν χρειάζεται, και όρους που ανταποκρίνονται στις ιδιαιτερότητες της αλβανικής. Έτσι, προκειμένου για τον *νεεστώτα οριστικής* χρησιμοποιεί τις ονομασίες *αόριστος / ωρισμένος / εμφαντικός / απροσδόκητος*, οι οποίες ισχύουν και για τον παρατατικό της ίδιας έγκλισης¹².

Σε ό,τι αφορά τη γραφή της αλβανικής, ο Χριστοφορίδης χρησιμοποιεί το ελληνικό αλφάβητο σε συνδυασμό με κάποια γράμματα του λατινικού. Να σημειώσουμε ότι προσπάθειες γραφής της αλβανικής με ελληνικούς χαρακτήρες είχαν αρχίσει από το δεύτερο ήμισυ του 18^{ου} αιώνα στη γενέτειρα πόλη του συγγραφέα¹³ και έκτοτε είχε δημιουργηθεί μια παράδοση που ενισχύθηκε τον 19^ο αιώνα από τις διαδοχικές εκδόσεις της ΚΔ στην αλβανική, στις οποίες γίνεται ευρεία χρήση του ελληνικού αλφαβήτου¹⁴.

Απ' ό,τι γνωρίζουμε, αν και η αρθρογραφία για το Λεξικό είναι σχετικά πλούσια¹⁵, μέχρι σήμερα δεν έχει επιχειρηθεί μια αποτίμηση της δομής και των λειτουργιών του ερμηνευτικού μέρους του¹⁶. Εστιάζοντας την προσοχή μας σ' αυτό ακριβώς το σημείο και διατρέχοντας όλα τα λήμματα του Λεξικού, η βασική διαπίστωση που κάνουμε είναι η μεγάλη ποικιλία και πολυτυπία που παρουσιάζουν τα ερμηνεύματά τους ως προς την έκταση και το βαθμό συμμετοχής της ελληνικής και της αλβανικής στη συγκρότησή τους. Γιατί, παρότι η ελληνική είναι η κυρίαρχη γλώσσα των ερμηνευμάτων, η όλη εικόνα του Λεξικού δείχνει πιο σύνθετη.

Αυτό φαίνεται άλλωστε και από την τυπολογία των ερμηνευμάτων του Λεξικού, όπου ανάμεσα στα αμιγώς ελληνικά και τα αμιγώς αλβανικά παρεμβάλλεται ένα ευρύ φάσμα ενδιάμεσων τύπων και συνδυασμών, με πιο χαρακτηριστικό εκείνο όπου η αλβανική και ελληνική λειτουργούν συμπληρωματικά. Πιο συγκεκριμένα, η εικόνα έχει ως εξής¹⁷:

Ε (ερμηνευμα μόνο στην ελληνική)

avull -i 'ατμός, αχνός αναθυμιάσις 2. πυρίαμα'

vitore -ja 'τόχη, μοίρα 2. ζών μυθολογικών, όφισ με χρυσά κέρατα, λέγουσιν ότι γεννά χρυσίον'

berruce -a, bruc -i 'χλαίνα = μάλλινον φλοκωτόν μαύρον επένδυμα άνευ χειρίδων προς προφύλαξιν εκ της βροχής και του ψύχους' σύνηθες εις τους Λιάπιδες'.

Ε => Α (ερμηνευμα στην ελληνική + παραπομπή σε συνώνυμη λέξη της αλβανικής)

avliment -di 'ιστουργείον, ο υφαντικός ιστός, κοινώς ο εργαλειός'. ιδ. *vegje -te*

avyse -a 'άβυσσος', ιδ. *rafundije -a*

velani -a 'λιποθυμία, λιποψυχία'. *te fikune -ite, te tholle -te*

Ε-Α (ερμηνευμα στην ελληνική + αντίστοιχο στην αλβανική)

barretur -ori 'ο οδηγών φορτωμένα ζώα, ο αγωγάτης' *barretore u thone atyne qe vine nde mulli te drithit me kafshe ngarkum me drith per me blum.*

grade -a 'φωλέα πτηνών' *cerdhe zogjsh qe bajene zoqte ndeper drunj*

byk -u 'άχυρον, κοινώς άχνη (όνομ. περιληπτικόν)' *kasht' e grunit, e elbit, e tershanese, e tepese e orizit, si te shihet nde lamet e te copezohete i thone byk -u, po kur ashte pa shim nde lamet e pa copezuem i thone kashte -a, si kasht' e miserit ndo e grunit, ndo e elbit, qe ashte pa thyem e pa derrmuem.*

E-α-ε ή **E-α** (ερμηνευμα στην ελληνική + παράδειγμα στην αλβανική, με ή χωρίς μετάφραση στην ελληνική)

vazhde -a [ποιμενική λέξις] = σειρά, η συνέχεια των ιχνών περασμένων προβάτων ή άλλων ζώων. (μεταφορικός επί ανθρώπων) γραμμή εξ ιχνών επί του εδάφους; *I rashe prapa vazhdese edhe e gjeta delene* = ηκολούθησα την σειράν των ιχνών και εύρον το πρόβατον.

lot -i = δάκρυον. *-me derdhene lot* = δακρύζω. *I u derthne lot prej sysh* = εδάκρυσαν τα μάτια του.

ligem 'γίνομαι λιγνός, αχαμνός, λιγνώνω, αχαμνώνω'. - *bota ngjallene e une ligem.*

E-A-α-ε ή **E-A-α** (ερμηνευμα στην ελληνική + αντίστοιχο στην αλβανική + παράδειγμα στην αλβανική, με ή χωρίς μετάφραση στην ελληνική)

luk -gu = σίφων = *govate prej druje a prej guri per me shkuem ujete* = *lugu i mullinit*. - *lugu i qafese* = ο σβέρκος, ο τράχηλος.

lovidhe -ja = λοβός. *-u thone mushurkavet (bushtajavet) qe varene nder gjethet; lovidhe fasulesh, lovidhe piperevet.*

(E) (η σημασία στο ετυμολογικό μέρος του ερμηνεύματος)

anderre -a (ελλην. όναρ)

gju -ni και *gju -ri* [παράβαλ. ελλην. γόνυ]

gjymese [παράβαλ. ελλην. ήμισυς]

A (ερμηνευμα μόνο στην αλβανική)

anoj 'prirem, ha ana'

varges -i 'dash i patredhure'

venitem ρ.ουδ. *venitet drita* = *kur i mbaronete vaji kandilit, e ze te shuhete drita; mbe te mbaruare te vajit vogelonet drita, ze te shuhete drita, perseri ben pak drite me tepere, perseri vjen duke shuare drita, ngjersa po rritet, e fiqete fare drita. Shqip i thone po venitet drita. Kandil i veniture.*

A=>A (ερμηνευμα μόνο στην αλβανική + παραπομπή σε αλβανικό συνώνυμο)

vathe -a 'aty ku flene dhente natene, aty ku mbylline dhente = *toriste'*

beronje -a = *shterpe -a* 'i thone asaj gruaje qe s'ka pielle kurre as nuke piell.'

A-α (ερμηνευμα μόνο στην αλβανική + παράδειγμα στην αλβανική)

valosem 'rrezohem'. U valos gruri, bari i madh nga shiu, nga era e nga te rriturit teper nga ane e fuqise dheut.

=>**A-a** (παραπομπή σε άλλη αλβανική λέξη + παράδειγμα)

amullohem ιδ. *avullohem*. *Zjarrmi* u amullu = *zjarri* u *avullua*.

α (μόνο αλβανικό παράδειγμα)

vendos ρ.εν. e *vendosa* mire = e *vura* ne *vent* mire

blane -a *blan'* e *druse*, *blana* *zemer'* e *druse*

A-E (ερμηνευμα στην αλβανική + αντίστοιχο στην ελληνική)

arqite -a' *shufra* te *holla* qe *gershetojene* *shporta* e *kanistra* e te *tilla*. Λύγος, λυγαριά'.

askather -i 'nje *koqeze* *elbi* qe *del* nde *qerpiq* te *syrit*, *nje* *koqeze* *elbi* qe *del* nde *qerpiq* te *syrit*, κοινώς κριθαράκι'.

krongjill -i πληθ. *krongjijte* = *vargjet* e *akullit* qe *varene* *nepër* *tjegullat* = κρούσταλλα

EA ή AE (μικτό ερμηνευμα)

kut - επιφώνημα (επί σκύλων) λέγουσι *κουτ!* *κουτ!* *kur* *ndjellene* *qente*.

kreshperonj = *ngreh* *qimete* *si* *maceja* a *si* *qeni*, όταν θυμώνωσι κατά των εχθρών.

kreshte -a = *qime* *t'* *ashpera* *si* te *derrit*. -*si* *kresht'* e *gjelit* *detit* qe *ka* nde *gushet* 2) η ξύστρα του αλόγου με την οποία ξύουν το άλογο

grill -i 'είδος πέτρας μαλακής κοινώς λίσβας 2) *grill* (g) = *tok'* e *zeze'*

Η ιδιομορφία αυτή της μεταγλώσσας του Λεξικού μάς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το έργο - όποιος κι αν ήταν ο αρχικός σχεδιασμός και στόχος του συγγραφέα του- έμεινε ημιτελές. Θα λέγαμε μάλιστα πως με τη μορφή που σώθηκε και εκδόθηκε δεν μπορεί να εξυπηρετεί αποκλειστικά και πλήρως ούτε τον αλβανό ούτε τον έλληνα χρήστη του. Ότι, επιπλέον, μπορεί να χρησιμοποιηθεί από άτομα που γνωρίζουν τόσο την αλβανική όσο και την ελληνική¹⁸. Υπήρχαν τέτοια άτομα την εποχή συγγραφής και έκδοσης του Λεξικού;

Για να απαντήσουμε στο ερώτημα θα πρέπει να γυρίσουμε πίσω, στις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, τότε που τουλάχιστον στη νότια και κεντρική Αλβανία λειτουργούσε ένα ευρύ δίκτυο ελληνικών σχολείων. Στην πόλη του Μπεράτ, λ.χ., υπήρχαν το 1910 ένα εξάχρονο γυμνάσιο και άλλα οκτώ δημοτικά που λειτουργούσαν με την αρωγή του Συλλόγου για τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας με έδρα την Αθήνα. Αλβανός λόγιος της εποχής αναφέρεται στην καλή οργάνωση των σχολείων αυτών και νιώθει πικρία όταν, όπως χαρακτηριστικά γράφει, βλέπει τους μαθητές, όλοι Αλβανάκια, να βγαίνουν από το σχολείο τραγουδώντας τον εθνικό ύμνο της Ελλάδας!¹⁹ Εκτός απ' τα σχολεία, το γενικότερο κλίμα ευνοεί την κυκλοφορία αλβανικών βιβλίων γραμμένων με το ελληνικό αλφάβητο²⁰.

Αναφορικά με το είδος της ελληνικής που χρησιμοποιείται στο Λεξικό, θα λέγαμε ότι, πολλές φορές, δίπλα σε λόγιους τύπους βάζει και *κοινούς* ή *απλοελληνικούς*, όπως επανειλημμένα τους χαρακτηρίζει. Ιδού μερικά μόνο παραδείγματα:

vath -i 'ενώτιον, σκουλαρίκι'

vith -dhi 'πελέα, κοινώς φτελιά (δένδρον)'
qe -ni = η πινακωτή, απλοελλην. πλαστήρι

Σε ορισμένα λήμματα, επίσης, κάνει ευρεία χρήση συνώνυμων λέξεων ή συνωνυμικών εκφράσεων:

i ve kambene = τον καταπατώ, τον καταφρονώ, του κάνω τρικλοποδιά.

Εκτός απ' το σημασιολογικό, που αποτελεί το κύριο μέλημα του συγγραφέα, τα ερμηνεύματα μάς παρέχουν κατά περιπτώσεις και πληροφορίες για την προφορά, τα επίπεδα χρήσης και την ετυμολογία των λέξεων. Παραθέτουμε και πάλι μερικά παραδείγματα:

koshe -a αντί *kofshe* κατ' αποβολήν του f προ του sh

lash -i αντί *lamsh -i* κατ' αποβολήν του προ του (συνήθως παρά Σκοδριάνοις) = κουβάρι

linar -i [*lihnar -i* δυσπρόφερτον εις την Αλβανικήν]

vazhde -a [ποιμενική λέξις] = σειρά, η συνέχεια των ιχνών περασμένων προβάτων ή άλλων ζώων. (μεταφορικός επί ανθρώπων) γραμμή εξ ιχνών επί του εδάφους: *I rashe prapa vazhdese edhe e gjeta delene* = ηκολούθησα την σειράν των ιχνών και εύρον το πρόβατον.

vdesh 'θνήσκω, επί ανθρώπων, (επί δε των ζώων λέγεται το ρ. *ngorth* ή *cof*)

grish 'προσκαλώ εις γάμον (απλώς άνευ εξόδων) ενώ *ftonj* προσκαλώ εις γάμον με έξοδα'.

llaturis = 'λερόνω, κηλιδώνω (το *ndyz* είναι σφοδρότερον)'

Από τις περίπου χίλιες ετυμολογήσεις που κάνει ο Χριστοφορίδης στο Λεξικό του, μόνο λίγες άντεξαν στο χρόνο και στα αυστηρά κριτήρια της επιστήμης της ετυμολογίας²¹. Παρ' όλα αυτά οι επιλογές του δεν είναι τυχαίες. Πηγάζουν απ' την πίστη του ότι «η Σκιπεκή ή Σκιπεταρική γλώσσα ουδέν άλλο εστίν, ή τα λείψανα της Αρχαίας Πελασγικής»²², η οποία βρίσκει έκφραση στις ποικίλες ετυμολογικές, πραγματολογικές και εθνογραφικές πληροφορίες που μας δίνει σε πολλά λήμματα του Λεξικού. Όπως έχουμε παρατηρήσει και με άλλη ευκαιρία²³, η (παρ)ετυμολογία συμβαδίζει με και εξυπηρετεί την εθνική μυθολογία και ιδεολογία της εποχής, που θέλει τους Αλβανούς απογόνους των Πελασγών και επομένως συγγενείς με τους Έλληνες. Οι ρίζες των λέξεων οδηγούν και οδηγούνται στις ρίζες των φορέων τους. Οι όποιες ομοιότητες των γλωσσών παραπέμπουν σε σχέσεις των εθνών που τις μιλάνε. Από την άποψη αυτή, η συνάντηση και συνένωση αλβανικής και ελληνικής σε ένα λεξικό είναι ό,τι προσφορότερο για αναφορές στις σχέσεις και τις επαφές αλβανικού και ελληνικού (κυρίως αρχαιοελληνικού) κόσμου. Στα σημεία αυτά έχεις την αίσθηση πως δεν διαβάζεις ένα ερμηνευτικό αλλά ένα εγκυκλοπαιδικό λεξικό «της αλβανικής γλώσσης». Είναι φυσιολογικό λοιπόν να παρατηρεί ο συγγραφέας πως «οι ιμάντες των σανδαλίων των Αλβανών ομοιότατοι [εισί] προς τους επί των αρχαίων αγαμάτων» (βλ. λήμμα *drethca -te*) και να εντοπίζει «αρχαιότατον ελληνικόν έθιμον» όταν «επί τη εμφανίσει των χελιδόνων οι παίδες εν Αλβανία εξάγουσιν εκ του

τραχήλου και των χειρών κλωστήν ερυθρόλευκον ην περιβάλλονται από της πρώτης Μαρτίου, και κρεμώνσιν αυτήν εις δένδρον...» (λήμμα dellandyshe -ja). Ιδού και κάποια άλλα παραδείγματα:

bese -a 'πίστις' besa, besa - besene, per beset ή per bese, besa-bese (ο μέγιστος όρκος παρ' Αλβανοίς)

dhrim -i πληθ. dhrimnate = dit' e plakavet = αι τρεις πρώται και αι τρεις τελευταίαι ημέραι του Μαρτίου ή κατ' άλλους μόνον αι τρεις τελευταίαι ημέραι Φεβρουαρίου-Μαρτίου καθ' ας δεν εργάζονται αι γυναίκες της Αλβανίας ίνα μη αγριέψη ο καιρός. Κατ' αυτάς μάλιστα περιποιούνται τας γραίας (λείψανα αρχαίας Ελληνικής Μυθολογίας)

plak - mblak ρ.ενερ. = γηράσκω τινά. .... Σημείωσις. -Το μεν εθνικόν όνομα των Αλβανών ήτο Plak, [Πελασγ-ός, Πελαγ-ός, Πλαγ-ός], το δε θρησκευτικόν Shqipetar. [shqipe -ja = αετός], ως οπαδοί του αετού του συμβόλου του Διός.

avyse -a [pa-bythe-a] 'άβυσσος'

ahur -i (ελλην. αχυρών) 'αχυρώνά'

vrap -i [ελλην. δραπ-έτης] 'το τρέξιμον με μεγάλη ταχύτητα'

barre -a (ελλην. βάρ-ος)

bore -a [ιδ. ελλην. βορ-ράς]

bythe -a [ελλην. βυθός]

gege -a πληθ. gegete 'οι κάτοικοι της Ιλλυρίας' [πβ. ελλ. Γίγας]

pellk -gu (i lumit) [παραβ. ελλην. πέλαγος]

det -i 'η θάλασσα' [παραβ. ελλην. Θέτι-ς = θεά της θ.]

zjej [ελλ. ζέω]

pik : [πελασγική ρίζα] = πικ-ραίνω τινά.

Ανακεφαλαιώνοντας και εντάσσοντας τις χρήσεις της ελληνικής σ' ένα ευρύτερο σχήμα, θα λέγαμε ότι η παρουσία της στον αλβανικό χώρο μέχρι τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα είναι άμεση και έμμεση.

Είναι άμεσα παρούσα υπό τη μορφή δάνειων λέξεων, στη γραφή της αλβανικής με ελληνικούς χαρακτήρες καθώς και ως μεταγλώσσα.

Είναι παρούσα με έμμεσο ή συγκεκαλυμμένο τρόπο διότι λειτουργεί ως 'μήτρα' πολλών μεταφραστικών δανείων στην αλβανική, σε βαθμό που, όπως έχει σημειωθεί²⁴, ενεργοποιεί τα παραγωγικά μοντέλα της Σκυπεκής ή της -κατά Χριστοφορίδη- «Αρχαίας Πελασγικής».

Παρουσία της ελληνικής στον αλβανικό χώρο μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα

1. ΑΜΕΣΗ
α) -δάνειες λέξεις της αλβανικής από την ελληνική
β) -γραφή της αλβανικής με βάση το ελληνικό αλφάβητο
γ) -μεταγλώσσα

2. ΕΜΜΕΣΗ   α) -‘μήτρα’ σχηματισμού μεταφραστικών δανείων
                      β) -ενεργοποίηση παραγωγικών μοντέλων της αλβανικής.

Σημειώσεις

- ¹ Κωνσταντακοπούλου, Α. 1988. Η Ελληνική Γλώσσα στα Βαλκάνια (1750-1850). Ιωάννινα.
- ² Tzitzilis, Chr. 1999. "Der Einfluss des Griechischen in Sudosteuroopa". *Handbuch der Sudosteuroopa-Linguistik*. Harrassowitz Verlag – Wiesbaden.
- ³ Kyriazis, D. 1997. "Calques of Greek Origin in Albanian (19th Century – Early 20th Century)". *Zeitschrift fur Balkanologie* 33/ 2, 174-181. Lloshi, Xh. 1996. "Cases of Word-Formation in Albanian Following Greek Patterns". *Zeitschrift fur Balkanologie* 32/ 1. Lloshi, Xh. 1989. "Doreshkrimi i K.Kristoforidhit per fjaleformimin e shqipes". *Studime Filologjike* 1, 159-194.
- ⁴ «*Metalanguage*. A language used to make statements about a language. The language about which they are made is correspondingly the *object language*. [...] ... languages in the ordinary sense are also used 'metalinguistically'. Thus a Spanish grammar of English uses Spanish, or a variety of Spanish, as a metalanguage for the description of English; in an English grammar written in English, the same language is both metalanguage and object language". Matthews, P.H. 1997. *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford: OUP.
- ⁵ Χριστοφορίδης, Κ. 1872. Γραμματική της Αλβανικής Γλώσσας κατά την τοσκικήν διάλεκτον. Κωνσταντινούπολη: Τυπογραφείο Α. Χ. Μπογιατζιάν.
- ⁶ Χριστοφορίδης, Κ. 1904. Λεξικόν της Αλβανικής Γλώσσας. Αθήνα: τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου. Βλ. και β' έκδοση (Τίρανα 1961) με τίτλο *Λεξικόν Αλβανο-Ελληνικόν* υπό Κωνσταντίνου Χριστοφορίδου, συνταχθέν πρώτον με το ελληνικό αλφάβητο και δημοσιευθέν εν Αθήναις τω 1904, μεταγραφέν νυν εις το αλβανικόν αλφάβητον και επεξεργασθέν υπό Αλέξανδρου Τζουβάνη, καθηγητού.
- ⁷ Από το ανυπόγραφο εισαγωγικό σημείωμα της α' έκδοσης του *Λεξικού*.
- ⁸ Xhuvani, A. 1990. *Vepra* II, 449. Tirane: Akademia e Shkencave.
- ⁹ (von) Hahn, Johann Georg. 1854. *Albanesische Studien* I-III. Jena : Verlag von Friedrich Mauke. 21981. Athen : Dion. Karavias.
- ¹⁰ Xhuvani, A. 1950. *Buletin i Institutit te Shkencave*. 1-2/IV, 3-37. Tirane. Βλ. επίσης τον πρόλογο της β' έκδοσης του *Λεξικού* (1961).
- ¹¹ «Η Γεγική, ως πρωτότυπος διάλεκτος της Αλβανικής, είναι η γνησιωτέρα, η καθαρωτέρα, και η πλουσιωτέρα των άλλων. Η σπουδή της Γεγικής διαλέκτου είναι απαραίτητως αναγκαία εις άπαντα Αλβανόν ή Αλβανολόγον, όπως εννοήση ευκρινώς την ρίζαν και τας παραγωγάς των λέξεων της Αλβανικής, όθεν ο μη ειδώς αυτήν, δεν δύναται να γείνη κάτοχος της Αλβανικής γλώσσας. Ουχ' ήττον και η Τοσκική διάλεκτος φέρει άπαντα τα χαρακτηριστικά της Γεγικής, ούσα επιδεκτική εις την καλλιέργιαν της γλώσσας», σημειώνει ο Χριστοφορίδης στο προλογικό σημείωμα της Γραμματικής.
- ¹² Βλ. σελ. 120-121 της Γραμματικής.
- ¹³ Elsie, R. 1995. "The Elbasan Gospel Manuscript (Anonimi i Elbasanit), 1761, and the struggle for an original Albanian alphabet". *Sudost-Forschungen* 44, 105-159. Munich.
- ¹⁴ Elsie, R. 1991. "Albanian Literature in Greek Script: The Eighteenth and Early Nineteenth-Century Orthodox Tradition in Albanian Writing". *Byzantine and Modern Greek Studies* 15, 20-34, Birmingham.
- ¹⁵ Βλ. μεταξύ άλλων τον τόμο *Permbledhje me studime per Konstandin Kristoforidhin*, έκδοση του πανεπιστημίου του Ελμπασάν. Sejko 2002.
- ¹⁶ Ο Α. Xhuvani γράφει στον πρόλογο της β' έκδοσης του *Λεξικού* ότι ο Χριστοφορίδης συνέταξε το *Λεξικό* του «από την αλβανική στην ελληνική προκειμένου, ως φαίνεται, οι αλβανοί διανοούμενοι που γνώριζαν την ελληνική, αλλά δεν γνώριζαν τότε να διαβάζουν και να γράφουν αλβανικά, να μάθουν μέσω του *Λεξικού* αυτού την ανάγνωση και τη γραφή της μητρικής τους γλώσσας». Διαφορετική είναι η προσέγγιση του Α. Kostallari σύμφωνα με τον οποίο «με τις συνθήκες που επικρατούσαν τότε, ... όταν η καλλιέργεια της κοινής αλβανικής

βρισκόταν ακόμα στα πρώτα της βήματα, ο Χριστοφορίδης επέλεξε κυρίως όχι την οδό της ερμηνείας στην ίδια την αλβανική, αλλά την οδό της μετάφρασης ή της ερμηνείας στην ελληνική... Πίστευε ότι με τον τρόπο αυτό η 'ερμηνεία' θα ήταν ακριβέστερη, επειδή μια γλώσσα που τότε ήταν λιγότερο γνωστή θα ερμηνευόταν με τη μεσολάβηση μιας περισσότερο γνωστής και καλλιεργημένης γλώσσας» (Kostallari, A. 1972. "Parimet themelore per hartimin e Fjalorit te gjuhes se sotme shqipe". *Studime mbi leksikon dhe formimin e fjaleve ne gjuhen shqipe*. II, 6. Tirane: Akademia e Shkencave).

¹⁷ Κρίναμε σκόπιμο να μην κάνουμε παραπομπές μιας και πρόκειται για λεξικό. Θα πρέπει πάντως να διευκρινίσουμε ότι τα λήμματα έχουν μεταγραφεί στο σημερινό αλβανικό αλφάβητο ενώ διατηρείται η ορθογραφία του συγγραφέα.

¹⁸ Αυτός είναι άλλωστε ένας απ' τους λόγους που ώθησαν τον Αλέξανδρο Τζουβάνι να πραγματοποιήσει τη β' έκδοση του Λεξικού, όπου οι αλβανικές λέξεις έχουν μεταγραφεί στο σημερινό αλφάβητο και το ελληνικό μέρος έχει μεταφραστεί στην αλβανική, όπου αυτό κρίθηκε απαραίτητο. Ο τίτλος της β' έκδοσης (Λεξικόν Αλβανο-Ελληνικόν) δημιουργεί τη σφαλερή εντύπωση ότι πρόκειται για δίγλωσσο λεξικό, ενώ η μικροδομή του μας πείθει εύκολα ότι έχουμε να κάνουμε με ερμηνευτικό λεξικό της αλβανικής, στο οποίο το ρόλο της μεταγλώσσας αναλαμβάνει ως επί το πλείστον η ελληνική.

¹⁹ Vlora, Eqrem bej. 1911. *Aus Berat und vom Tomor Tagebuchblaetter*. Sarajevo. Τώρα και σε αλβανική μετάφραση: Ditar (Nga Berati ne Tomor dhe kthim), Tirane 2003, 60.

²⁰ Elsie, R. *ό.π.* Βλ. επίσης Ισμουρλιάδου, Α. 1997. Κοριτσά - Εκπαίδευση - Ευεργέτες - Οικονομία (1850-1908). Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου - Αφοί Κυριακίδη και Κυριαζής, Δ. 1999. «Παραλειπομένων ανάγνωση (Από τη στάση ελληνομαθών αλβανών λογίων προς την ελληνική γλώσσα κατά τον κρίσιμο 19^ο και τις αρχές του 20ού αιώνα)». *Albanohellenica* 1, 71-6. Elbasan-Athine : Albanian-Greek Association of Philology.

²¹ Cabej, E. 1976. "Rreth disa etimologjive te Kristoforidhit". *Studime Gjuhesore*. IV 65. Prishtine: Rilindja.

²² Βλ. προλογικό σημείωμα της Γραμματικής.

²³ Qiriazhi, Dh.Q. 2000-1. «(Par)etimologjia dhe Historia (Shembulli i Rilindjes Kombetare Shqiptare)». *Albanohellenica* 2, 7-14. Elbasan-Athine : Albanian-Greek Association of Philology.

²⁴ Lloshi, Xh. 1996. *ό.π.*

This document was created with Win2PDF available at <http://www.daneprairie.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.